

<https://doi.org/10.33402/DSSG.2024-411-422>

Halina Pelcowa

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Regionalne słowniki gwarowe jako forma ocalenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Przedmiotem rozważań jest podkreślenie wartości słowników regionalnych jako ważnego wykładnika dziedzictwa językowego i kulturowego. Łącząc słowo, pamięć i wyobraźnię jako składniki stanowiące podstawę różnorodności semantycznej, wpisują się w ogólną koncepcję dialektologii jako nauki i jej założeń metodologicznych ze sposobem przedstawiania i interpretowania materiału gwarowego w formie werbalnej i wizualnej. Wypełniają ważną społecznie misję ratowania obrazu językowego i kulturowego „małej ojczyzny” oraz budowania świadomości społecznej zamkniętej w tożsamości regionalnej. Podstawą analizy są wybrane słowa i ich wyobrażenia pojęciowe wydzielone z wypowiedzi gwarowych 2500 osób z 636 wsi środkowo-wschodniej Polski.

Słowa kluczowe: regionalny słownik gwarowy, gwara, słowo, obraz, pamięć.

Słowniki gwarowe, poczynawszy od przełomu wieków XIX i XX, są jednym z podstawowych sposobów prezentacji materiału gwarowego, a także – przez pokazanie zróżnicowania geograficznego i znaczeniowego – jego interpretacji. Wpisują się w ogólną koncepcję dialektologii jako nauki i jej założeń metodologicznych opartych na słowie i desygnacie jako podstawie materiałowej, podają geografię wyrazu, wskazują jego miejsce w systemie i sposób wartościowania, odnosząc materiał gwarowy do języka ogólnego i jego uwarunkowań normatywnych oraz wpisując się w potrzebę ocalenia dziedzictwa językowego i kulturowego miejsca i czasu (Karaś, 2011; Pelcowa, 2023).

Obok opracowań obejmujących cały polski obszar gwarowy (Karłowicz, 1900–1911; Falińska, 1974; SGP; MSGP), mamy leksykony przedstawiające zróżnicowanie wewnątrzdialektalne i międzylalektalne dużych obszarów lub całych dialektów (np. Dejna, 1975–1985; Łopaciński, 1899; Przymuszała, 2013; Przymuszała & Świtała-Trybek, 2021; SGM; SGOWiM; Sychta, 1967–1973, 1980–1985; Wyderka, 2000–2020), mniejszych terytoriów wewnątrz dialektu (np. Bąk, 1960; Cygan, 2009, 2018; Gloger, 1893; Górnowicz, 1973–1974; Karaś, 2020; Kaś, 2011, 2015–2019; Kobus & Stępień, 2018; Kobus & Gniazdowski, 2018; Kobus & Migdałek, 2021, 2023; Kobus & Wilkosz, 2024; Kucala, 1957; Maciejewski, 1969; Osowski, 2018a, 2018b, 2019, 2023; Pelcowa, 2012–2023; Sawaniewska-Mochowa, 2017; Sierociuk, 2019; Sierociuk & Czesak, 2014; Szewczyk, 2014; Steffen, 1984), a także słowniki opisujące gwarę jednej wsi (np. Brzeziński, 1982–1995; Pluta, 1973; Szymczak, 1965–1973; Zaręba, 1954, 1960).

Regionalne słowniki gwarowe to leksykony o ograniczonym zasięgu geograficznym. Ich zadaniem jest nie tylko dostarczenie informacji na temat danego słowa, ale także jego prezentacja i – przede wszystkim – interpretacja, z harmonijnym zespoleniem nazwy z desygnatem i włączeniem obu elementów w przestrzeń dawnej i współczesnej wsi oraz z uwzględnieniem sfery językowej, kulturowej i obyczajowej. To powoduje, że hasło słownikowe coraz częściej zespala tekst i obraz, z ilustracją bezpośrednio wkomponowaną w hasło (Pelcowa, 2012–2023, t. 1–4), jak i dodaną na końcu słownika w postaci kolorowej wkładki (Kaś, 2011, 2015–2019; Pelcowa, 2012–2023, t. 5–10; Przymuszała & Świtała-Trybek, 2021; Szewczyk, 2014) lub wkładki z czarno-białymi rysunkami (Maryniakowa i in., 2014), a także z mapą językową (Pelcowa, 2012–2023) oraz stroną internetową i rejestracją tekstów gwarowych w formie dźwiękowej.

Przetworzony w ten sposób obraz przeszłości konotuje treści ważne kulturowo i społecznie, w którym przeszłość stymuluje teraźniejszość, miesza się ze współczesnością, ale też ją wartościuje i interpretuje, włączając w przestrzeń lokalną lub regionalną, z przywołaniem faktów dawnych oraz spojrzeniem na nie z perspektywy czasu i zmieniających się pokoleń.

Spróbujmy to uzasadnić na przykładzie wybranych nazw i ich obrazów pojęciowych językowo-kulturowych, bazując na materiale gwarowym z Lubelszczyzny zamkniętym w pięciu tomach *Słownika gwar Lubelszczyzny* (Pelcowa, 2012, 2015, 2017, 2019, 2022). Przedmiotem rozważań jest materiał wyekscerpowany z wypowiedzi 2 500 osób z 636 miejscowości, zapisany ortograficznie, ale z uwzględnieniem właściwości fonetycznych, morfologicznych i składniowych mowy mieszkańców wsi regionu lubelskiego.

Pierwszy obraz tworzą: *chłoszczka, choinka, chostka, choszczka, chrząstka, chrzęść, chwiszczka, chwoszczka, głucha chrzęść, kostka, koszczka, krząstka, krześć, krześć dzika, krzęść, miotelki, skrzep, skrzyp, skrzypiec, smerecznik, smerek, sosenka, szopki*, czyli nazwy znanego i do dzisiaj występującego ‘chwastu – skrzypu polnego, *Equisetum arvense*’. Roślina zawdzięcza swoje nominacje semantyczne wydawanemu dźwiękowi: skrzypi (*skrzep, skrzyp, skrzypiec*), chrzęści (*chrząstka, chrzęść, głucha chrzęść, krząstka, krześć, krześć dzika, krzęść*), ogólnemu wyglądowi desygnatu (*choinka, miotelki, smerecznik, smerek, sosenka, szopki*), w tym skojarzeniom z chwostem, czyli staropolskim ‘ogonem’ (*chłoszczka, chostka, choszczka, chwiszczka, chwoszczka, kostka, koszczka*) (por. Pelcowa, 2017, ss. 103–109, 418–422 i in., m. 19). Dodatkowe skojarzenia konotują właściwości zdrowotne i lecznicze zastosowanie rośliny. Przywołajmy kilka wypowiedzi:

Chrząstka to tak chrzęści jak sie w ręke weźnie (Bukowina, powiat biłgorajski – Pelcowa, 2017, s. 105).

Chrząstka to chwast w kształcie cienkiej choinki (Orłów Murowany, powiat krasnostawski – Pelcowa, 2017, s. 105).

Chrzęstka, to zbierały kiedyś te chrzęstke na lykarstwo (Piotrków, powiat lubelski – Pelcowa, 2017, s. 105).

Pożyteczne to chrząstka, bo chrząstka to na włosy dobre, w tym trza włosy płukać (Giełczew, powiat lubelski – Pelcowa, 2017, s. 105).

Skrzyp to on jest taki drobnutki, [...], on nie ma liści, tylko takie kolki. To nie kolki tylko rurki, [...], to ono skrzypi jak ono tak pęknie (Bronice, powiat puławski – Pelcowa, 2017, s. 418).

Skrzyp to chwast w kształcie małej chuinki (Stefankowice, powiat hrubieszowski – Pelcowa, 2017, ss. 418–419).

Skrzyp mówili tak, to tako wysoko trawa jakby, taki kwost, łono tak sie rozrywało, na take kawolki ta łodyżka i jak to nadusił to skrzypiało i to skrzyp mówili, [...] ale to też dobre na płuca i łod anemi, ja sama piłam z tego te zioła, żeby krwi nabrać, i dobre tyż na włosy, na pazory, na wzmocnienie takie ogólne (Sulów, powiat kraśnicki – Pelcowa, 2017, s. 419).

We współczesnej rzeczywistości wiejskiej przywołane mechanizmy postrzegania przyrody odchodzą w zapomnienie, a nazwy coraz rzadziej są identyfikowane z rośliną.

Inny przykład to ‘placek z mąki żytniej lub pszennej z dodatkiem sody, pieczony na fajerkach’, który ma w gwarach Lubelszczyzny 28 nazw: *dzióbacz, fajerczak, fajerczarz, gnieciuch, ignac, osuch, palinka, pałyniczka, placek, placek sodowy, podplomyk, pranot, praśniak, praśny placek, pronagal, przastek, praśniak, praśny placek, prześniak, pucak, sodnik, sodny placek, sodownik, sodziak, suchar, szewcok, wacuch* (Pelcowa, 2019, ss. 155–158, 423, 445–446, 454–456, 520–521, 545 i in., m. 23) zróżnicowanych regionalnie. Wychodząc od określenia ogólnego *placek*, sięgamy po nazwy związane z miejscem pieczenia (*fajerczak, fajerczarz, podplomyk*), sposobem przyrządzania (*gnieciuch, suchar*), odwołaniem do smaku i składników, w tym mąki, wody, serwatki (*osuch, palinka, praśniak, praśny placek, przastek, praśniak, praśny placek, prześniak*), a także ze wskazaniem na sodę jako konieczny składnik ciasta (*placek sodowy, sodnik, sodny placek, sodownik, sodziak, proziak*), po nazwy odwołujące się do kształtu (*dzióbacz, pucak, wacuch*) i przeznaczenia (*szewcok, ignac*), np.:

Fajerczak to placek pieczony na fajerkach, robiony na sodzie (Białowody, powiat hrubieszowski – Pelcowa, 2019, s. 157).

Fajerczaki to proste placki z mąki, sody i zsiadłego mleka, które dawniej zastępowały chleb. Kiedyś pieczono jich na fajerkach (Wojślawice Kolonia, powiat chełmski – Pelcowa, 2019, s. 157).

Fajerczok to placek z mąki, serwatki i wody (Rakołupy, powiat chełmski – Pelcowa, 2019, s. 157).

Palinke sie upiekło na fajerkach prosto tak, soda i woda, no i tam troszki kisłego mlika (Sławęcín, powiat zamojski – Pelcowa, 2019, s. 157).

Sodziaki to takie zwyczajne placki na sodzie pieczone na fajerkach (Zaklików, powiat stalowowolski – Pelcowa, 2019, s. 521).

Proziaki to proste placki pieczone na kuchennej blasze, nazywane proziakami, moje babka to mówili, że ta nazwa pochodzi od prozy, tak podobno kiedyś nazywali sode oczyszczone dodawane do ciasta (Lipiny Górne, powiat biłgorajski – Pelcowa, 2019, s. 451).

Praśniok to placek zrobiony na kwaśnym mleku i sodzie, z gorszego gatunku mąki, pieczony na fajerkach (Płonki, powiat puławski – Pelcowa, 2019, s. 445).

Praśniok to placek zarobiony na sodzie i rzućany na fajerki (Wola Idzikowska, powiat krasnostawski – Pelcowa, 2019, s. 454).

Część nazw przywoływana jest z jednoznacznym wskazaniem na wyrób piekarniczy stanowiący element dziedzictwa kulturowego danego obszaru, co obrazuje m.in. wypowiedź o szewcoku:

Tu szewcoki so znane, takie placki piecune na blasie, takie tu nase, ale to nie tylko smak Borzechowa. To coś więcy, to smak historii i tradycji (Borzechów, powiat lubelski – Pelcowa, 2019, s. 545),

a także o *podpłomyku* jako elemencie promującym Zagrodę Guciów na Roztoczu Środkowym, np.:

Na rozgrzanej płycie pieko sie podpłomyki, takie placki na sodzie, a potem jich sie jadło z masłem świeżutkim, tera po domach to ni robio, ale tu u nas to można zjeść (Guciów, powiat zamojski – Pelcowa, 2019, s. 423).

Podpłomyk to placek na sodzie pieczony na blasze kuchenny (Zaburze, powiat zamojski – Pelcowa, 2019, s. 423).

Podpłomyk w okolicach Krasnegostawu, Zamościa i Biłgoraja jest nazwą wieloznaczną i określa także inny dawny wyrób piekarniczy: ‘płaski placek z ciasta chlebowego pieczony przed włożeniem bochenków do pieca’, nazywany na Lubelszczyźnie *balabuchem*, *klepakiem*, *lipochem*, *opalkiem*, *opolonokiem*, *palonką*, *podpalkiem*, *podpłomiennikiem*, *podpłomykiem*, *podpłonikiem*, *podpłonyczkiem*, *popłomykiem*, *popłonikiem*, *popłonykiem*, *prysaczem*, *pryszczem*, *przedpłomiennikiem*, *prześniakiem*, *solankiem*, *tryszczem* (Pelcowa, 2019, ss. 423–426 i in., m. 23). Oba placki łączy odwołanie do biedy i chęci zaspokojenia głodu, przy czym *podpłomyk* pieczony w piecu chlebowym ma bogatszą symbolikę i charakter „łącznikowy”, a „wypiekano go zawsze na początku lub na końcu właściwego wypieku chleba. Rola jego jest zatem inicjująca lub kończąca” (Kubiak & Kubiak, 1981, s. 123). *Podpłomyki*, stanowiące łącznik między swoimi a obcymi, „dawane są ludziom «obcym», ze świata najczęściej traktowanego jako diabelski, ale daje się je również Jezusowi. Wystawia się je również dla zmarłych” (Kubiak & Kubiak, 1981, s. 123), dzieci, żebraków i wędrowców.

Inny obraz, wynikający z regionalnej tradycji weselnej, tworzą pojawiający się na dawnym weselu nieproszeni goście. W gwarach Lubelszczyzny określani są 16 nazwami: *futryniarze*, *kościelne*, *kościelniaki*, *kościelnicy*, *kościelniki*, *nieproszone goście*, *obozowce*, *pasierby*, *postrona*, *przydany*, *sienne goście*, *surowce*, *sybiraki*, *wieczorowe*, *zaporozcy*, *zawiślaki* (Pelcowa, 2022, ss. 135, 184–185, 250, 282–283, 315, 347, 365–366, 388, 396, 473, 521, 528 i in.), z których każda ma swoje głębokie uzasadnienie zamknięte w ludowej interpretacji, np.:

W czasie wesela przychodzili kościelniaki. To były i młode, i starsze mężczyźni, którzy przychodzili nieproszone. Tam tańczyli trzy, cztery kawalki, orkiestra grała im ze wszystkimi weselnikami, i bawili się te kościelniaki. Później proszono ich do stołu, tam ich tam ugoszczono, że te kościelniaki tak już się poszły do domu. Pojedli, popili, to była największa radość w tym domu, kiedy było najwięcej tych kościelniaków. To dobrze świadczyło o gospodarzach, że to dobre ludzie są (Meszno, powiat lubelski – Pelcowa, 2022, s. 184).

Kościelnicy przychodzili, czasem się ich naszło i stali pod oknami, coś im tam z tego wesela wynieśli (Poniatowa, powiat opolski – Pelcowa, 2022, s. 185).

Kiedyś, kiedyś dawno, to opowiadały, że na tym weselu były weselnicy, co były zaproszone na wesele, i były takie kościelnicy, co sami przychodzili (Bochońnica, powiat puławski – Pelcowa, 2022, s. 185).

Futryniarze to nie weszli do środka, tylko futryny podpirali (Rudno, lubartowski – Pelcowa, 2022, s. 135).

Obozowców się naszło na wysele, nieproszonych takich ludzi i stali pod oknami (Zawieprzycze, powiat łęczyński – Pelcowa, 2022, s. 250). Tak ludzie nazywali tych ludzi, że to pasierby już, nie weselne, tylko w pasierby takie prywatne ludzie przychodzili. Do sień, to dzieci przychodzili do sieni, a starsze to pod okno przychodzili (Wólka Polinowska, powiat bialski – Pelcowa, 2022, s. 282).

Byli goście na wysele i była pustrona, to takie, co pod oknami zaglądali, a nie byli zaproszone (Borowiec, powiat biłgorajski – Pelcowa, 2022, s. 315).

Na wesele przychodzą przydany, nikt ich nie zapraszał, same szły (Baraki Stare, powiat stalowowolski – Pelcowa, 2022, s. 347).

U nas na nich mówiły sinne goście albo samo sinne, że przysły sinne. Sinne goście, bo zazwyczaj stoły te goście w sini (Świeciechów, powiat kraśnicki – Pelcowa, 2022, s. 366).

Surowce to wchodził tak do progę i prosili, żeby im coś dać i żeby mogli zatańcować z drużynami (Stojeszyn, powiat janowski – Pelcowa, 2022, s. 388).

Sybiraki to byli nieproszone goście na wesele, obserwowali tylko za oknem (Grabowiec, powiat zamojski – Pelcowa, 2022, s. 396).

A ile wieczorowych było, takich tych nieproszonych gości, po pierwsze belke byli wieczorowe. [...] O, tańczyły na przemian. Pierw weselne tera tańczą, a tera tańce dla wieczorowych. To już same wieczorowe tańczyły (Osmolice, powiat lubelski – Pelcowa, 2022, s. 473).

W czasie wesela przychodzili zaporozcy, takie nieproszone na wesele ludzie (Tuchanie, powiat chełmski – Pelcowa, 2022, s. 521).

Zawiślaki byli, nikt nie prosił, ale same przysły takie goście i czekali, żeby coś im dać (Zynie, powiat biłgorajski – Pelcowa, 2022, s. 528).

Nieproszeni goście weselni to zjawisko kulturowe zanikłe w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, a obecnie znane tylko biernie najstarszym mieszkańcom wsi.

Przywołane przykłady dowodzą, że nazwa jest sposobem mówienia o otaczającym świecie, powiązaniem niemi zależności nie tylko z desygnatem, ale z innymi nazwami i elementami otaczającej rzeczywistości. Powinna być zatem częścią postrzegania świata przez mieszkańców wsi, dlatego w obrazie gwarowym trzeba uwzględnić nie tylko słowo, ale jego strukturę, pokazać szerszy kontekst kulturowy i charakter nazywanego desygnatu oraz odniesienia do rzeczywistości pozajęzykowej. W słownikach regionalnych dzięki rozbudowanej leksykograficznie formie hasła słownikowego jest to możliwe. Jesteśmy w stanie przywołać dawne słownictwo, włączając je w ocalone od zapomnienia obrazy z przeszłości. Nie jest to tylko „nazywanie dla nazywania”, ale sposób interpretacji i odtworzenie wartości dawnych słów, wpisanych w kontekst obyczajowy, kulturowy, obrzędowy, symboliczny i magiczny.

Tradycyjny sposób interpretacji świata zawarty w bogactwie mechanizmów nazwotwórczych pozwala też na wyeksponowanie specyfiki semantycznej nazwy, np. *ziemny pies* na określenie ‘chomika pospolitego: *Cricetus cricetus*’ znajduje uzasadnienie w jego zachowaniu: *Zimny pies, bo on szczeka jak pies, a siedzi w zimi, to jest zwirzătko takie więcy polne, zbożem sie żywi i łapie to ziarno z pola* (Polichna, powiat kraśnicki – Pelcowa, 2015, s. 408), z jednoczesnym potwierdzeniem małopolskiej lokalizacji *ziemnego psa* i wskazaniem odmienności południowo-zachodniej Lubelszczyzny w stosunku do pozostałej części, którą charakteryzują nazwy: *chomik* w części północnej i wschodniej, *chomiak* na południowym wschodzie, *choma* w pasie gwar środkowolubelskich i południowo-wschodniolubelskich, *chom* w części środkowej i środkowo-południowej, oraz kilka określeń notowanych rzadko i sporadycznie (*polch, skrzek, nornica, noszyk*) (Pelcowa, 2015, m. 13).

Wydobywając motywację, zakres użycia, relacje do innych nazw i desygnatów, umieszczamy nazwę i desygnat w określonym kręgu kulturowym, np. obraz świąt Bożego Narodzenia przywoływany jest z uwypukleniem wątku religijnego i symbolicznego, ale też pierwiastków apokryficznych i ludycznych. Słowo *król* wpisane w ludowy ogląd świąt oznacza ‘sноп żyta stojący w izbie przez okres Bożego Narodzenia’, nazywany na Lubelszczyźnie także *stryjem, babą, dziadem i kołędą* (Pelcowa, 2012, 2022), a w różnych częściach Polski: *królem Herodem, trzema królami, chachołem, dziadkiem, dziaduchem, diduchem, gospodarzem, panem, Józefem, kołędą, kołędnikiem, kopą, snopem wigilijnym, stróżem, Szczepanem, Szczepankiem* (Grabka, 2012, ss. 66–69), zyskuje dodatkowy, naddany sens, stając się symbolem urodzaju, szczęścia, dostatku i zdrowia (por. Bystron, 1960, s. 194), a także ochrony przed złem i klęskami żywiołowymi. Powinien to być pierwszy snopek zżęty w czasie

źniw, z pełnymi kłosami, dający nadzieję na przyszłość, ale też odwołujący się do tradycji regionalnej, np.:

Przynoszono też snopek, stawiano od wschodu, to musiał być z kłóskami, taki pełny, bo to żeby bogactwo było w domu, i to stawiało się w mieszkaniu od wschodu, bo trzej królowie szli od wschodu. No tak za łóżkiem postawić można było czy tam w rogu oprzeć i to do Trzech Króli tak stał ten snopek, ten król (Kawęczyn, powiat zamojski – Pelcowa, 2012, s. 152).

Podobny charakter mają wypowiedzi o kolacji wigilijnej z tradycyjną liczbą potraw, np.:

Pośnik to był posny i był ze wszystkiego, co na polu, w sadzie, w lesie, i na wodzie, zy zboża, warzyw, owoców, orzechów, miodu, rybów, grzybów i maku. Jak było bidnie, to cały rok taki będzie, musiało być obficie i na dwanaście miesięcy, bo wtedy się wiedło w polu i w domu (Gołąb, powiat puławski – Pelcowa, 2022, s. 317).

Gutujto dwanaście potraw i każdy trza skosztować, bo to na dwanaście miesięcy, żeby się szczęściło, taka to była tradycja (Zielone, powiat tomaszowski – Pelcowa, 2022, s. 318).

No dlatego dwanaście potraw na stole być miało, że to apostołów dwunastu było, a ile apostołów, to i tyle potraw (Szperówka, powiat zamojski – Pelcowa, 2022, s. 124).

Przy ‘buleczkach w kształcie bocianich nóg pieczonych na Zwiastowanie’ (Pelcowa, 2019) obserwujemy z kolei kontaminację przeszłości i teraźniejszości, z ich włączeniem w obyczajowość i obrzędowość ludową. Słowa gwarowe wpisują się w językowo-kulturowy obraz gwar Lubelszczyzny, z tym, co zostało jedynie w pamięci i wspomnieniach, i z tym, co jest obecne w mowie i zachowaniach kulturowych najstarszych mieszkańców współczesnej wsi. Włączone w tekst kultury i zbiorowe doświadczanie pamięci (por. Chlebda, 2012, ss. 109–119; Gomóła, 2012, ss. 61–74; Wójcicka, 2014, ss. 99–109), stają się nośnikami dziedzictwa kulturowego i wartości ludowego obrazu świata.

Bociany notowane koło Puław, *bocianie łapki* w okolicach Parczewa, oraz *bocianie łapy* i *bocianie holopy* w okolicach Białej Podlaskiej (Pelcowa, 2019, s. 88), zyskują „nowe życie” jako istotny element tradycji lokalnej, np.:

Tera to uczym jak robić te bocianie łapki, bo to już zanikło, a to zawsze na Zwiastowanie musieli być bucanie łapki, takie palczaste ciastka, takie zwykle (Hołowno, powiat parczewski – Pelcowa, 2019, s. 88).

Buciany to z dawien dawna piekli, to takie obrzędowe więcy buleczki z wyglądu jak nogi u bociana (Końskowola, powiat puławski – Pelcowa, 2019, s. 88).

Bociana holopy to piekło sie na Zwiastowanie. To sie piekło te holopy, po ty łydce dla każdy panny, żeby nogi ni buleli. I każdyn dustanie kawalek tego ciasta, żeby te żniwa byli pomyślne (Dobrynka, powiat bialski – Pelcowa, 2019, s. 88).

Bocianie łapy kiedyś piekli, bo to takie obrzędowe było, że tylko na Zwiastowanie, bo wtedy ma już bocian być na gniaździe (Komarno, powiat bialski – Pelcowa, 2019, s. 88).

Regionalne słowniki gwarowe pomagają w kształtowaniu tożsamości regionalnej i w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, wynikającego z konwencji UNESCO z 2003 roku (Konwencja) i będącego prawem oraz obowiązkiem użytkowników języka każdego regionu, a także miarą miejsca i czasu. Są to opracowania o szczególnym znaczeniu dla ratowania gwary jako dziedzictwa językowego, istotnego dla budowania pomostu między pokoleniami oraz podkreślenia wartości kulturotwórczej regionu i jego miejsca w globalnym świecie.

BIBLIOGRAFIA

- Bąk, P. (1960). *Słownictwo okolic Kramska na tle kultury ludowej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Brzeziński, W. (1982–2009). *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskiem* (T. 1–6). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bystrzeński, J. S. (1960). *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII* (T. 1). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujęzykowiona. W J. Adamowski, & M. Wójcicka. (Red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* (ss. 109–119). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Cygan, S. (2009). *Z gwary świętokrzyskiej. Świat dawnej wsi w relacjach mieszkańców. Pogwarki. Twórczość ludowa. Słowniczek*. Muzeum Wsi Kieleckiej. Kieleckie Towarzystwo Naukowe.
- Cygan, S. (2018). *Słownik gwary opoczyńskiej*. Muzeum Regionalne w Opocznie. Miejska Biblioteka Publiczna w Opocznie.
- Dejna, K. (1974–1985). *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*. Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego (T. 20–31).
- Falińska, B. (1974). *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim. Słownik polskich gwarowych nazw tkackich*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Głogier, Z. (1893). Słownik gwary ludowej w Tykocińskim. *Prace Filologiczne*, 4, 795–904.

- Gomółka, A. (2012). Kulturowa rola pamięci i jej historia utrwalona w polszczyźnie. W J. Adamowski, & M. Wójcicka (Red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* (ss. 61–74). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Górniewicz, H. (1973–1974). *Dialekt malborski*. (T. 2. Słownik 1–2). Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Grabka, B. (2012). *Obrzędowość roku kościelnego w gwarach polskich. Od adwentu do zapustów*. Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Karaś, H. (2011). *Polska leksykografia gwarowa*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Karaś, H. (2020). *Gwara Bugaja na Pogórzu*. Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (T. 1–6). Nakładem Akademii Umiejętności.
- Kaś, J. (2011). *Słownik gwary orawskiej* (2. wyd.). (T. 1–2). Księgarnia Akademicka.
- Kaś, J. (2015–2019). *Ilustrowany leksykon gwary podhalańskiej* (T. 1–12). Dom Ludowy Bukowina Tatrzańska, Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ w Nowym Sączu.
- Kobus, J., & Gniazdowski, T. (Red.). (2018). *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Kobus, J., & Migdałek, T. (Red.). (2021). *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Kobus, J., & Migdałek, T. (Red.). (2023). *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Kobus, B., & Stępień, M. (Red.). (2018). *Gospodarz. Słownik mieszkańców powiatu kolskiego*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Kobus, J., & Wilkosz K. (Red.). (2024). *Słownik języka mieszkańców okolic Kłecka. Praca na roli i w gospodarstwie*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Konwencja – Konwencja UNESCO 2003 w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dziennik Ustaw z 19 sierpnia 2011 roku, nr 172, poz. 1018.
- Kubiak, I., & Kubiak, K. (1981). *Chleb w tradycji ludowej*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Kucała, M. (1957). *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich (Więciórka, Sidzina, Facimiech)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łopaciński, H. (1899). Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego, mniej z innych okolic Królestwa Polskiego, zrzadka z Galicyi, Szląska, Prus i Poznańskiego) (Cz. 2). *Prace Filologiczne*, 5, 681–976.
- Maciejewski, J. (1969). *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)*. Wydział Filologiczno-Filozoficzny. Towarzystwo Naukowe Toruń.
- Maryniakowa, I., Rembiszewska, D., & Siatkowski, J. (2014). *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*. Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytutu Sławistyki PAN.

- MSGP – Wronicz, J. (Red.). (2009–2010). *Mały słownik gwar polskich*. Wydawnictwo Lexis.
- Osowski, B. (Red.). (2018a). *Gospodarz. Słownik mieszkańców powiatu kolskiego*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Osowski, B. (Red.). (2018b). *Gospodyni. Słownik mieszkańców powiatu kolskiego*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Osowski, B. (Red.). (2019). *W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury powiatu pleszewskiego*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Osowski, B. (Red.). (2023). *Produkty roślinne i zwierzęce oraz grzyby w kuchni. Słownik języka i kultury powiatu pleszewskiego*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pelcowa, H. (2012–2023). *Słownik gwar Lubelszczyzny* (T. 1–12). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2012). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 1. *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2015). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 3. *Świat zwierząt*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2017). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 5. *Świat roślin*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2019). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 6. *Pokarmy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2022). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 10. *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2023). *Dziedzictwo leksykalne wyznacznikiem tożsamości regionu lubelskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pluta, F. (1973). *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Przymuszała, L. (2013). *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Przymuszała, L., & Świtała-Trybek, D. (2021). *Leksykon dziedzictwa kulinarnego Śląska*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (Red.) (2017). *Słownik gwary i kultury Kujaw*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- SGM – *Słownik gwar małopolskich*. (2016–2017). Instytut Języka Polskiego PAN.
- SGOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. (1987–2023). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie. (1977–2023). Instytut Języka Polskiego PAN.
- Sierociuk, J. (Red.). (2019). *Słownik języka mieszkańców ziemi lukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.

- Sierociuk, J., & Czesak A. (Red.). (2014). *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca Górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce*. Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Steffen, W. (1984). *Słownik warmiński*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta, B. (1967–1973). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (T. 1–6). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta, B. (1980–1985). *Słownictwo Kociewia* (T. 1–3). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szewczyk, Z. P. (2014). *Słownik gwary Lachów Sądeckich (Podegrodzkich)*. Biblioteka Gminna w Podegrodziu.
- Szymczak, M. (1965–1973). *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim* (T. 1–8). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wójcicka, M. (2014). *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wyderka, B. (Red.). (2000–2020). *Słownik gwar śląskich* (T. 1–17). Instytut Śląski w Opolu.
- Zaręba, A. (1954). *Słownictwo Niepołomic*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zaręba, A. (1960). *Słownik Starych Siolkowic w powiecie opolskim*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Regional Dialect Dictionaries as a Means of Preserving Intangible Cultural Heritage

This chapter highlights the value of regional dictionaries as essential repositories of linguistic and cultural heritage. By linking words, memory, and imagination – key elements that form the basis of semantic diversity – these dictionaries align with the objectives of dialectology and its methodological approach to presenting and interpreting dialectal material in both verbal and visual formats. They play a socially significant role in preserving the linguistic and cultural identity of the “small homeland” and fostering a sense of regional identity. The analysis draws on selected words and their conceptual images derived from dialectal expressions provided by 2,500 individuals from 636 villages in central-eastern Poland.

Keywords: regional dialect dictionary, dialect, word, image, memory.